

Pritz Pál

A magyar nemzeti érdekek első világháború alatti érvényesítésének lehetőségei és vaskos korlátai

Az első világháború egyetemes és magyar nézőpontból is a 20. század őskatasztrófája. Ám esetünkben még ennél is súlyosabb a helyzet. Hiszen bármily nagyok voltak az első világégés vájta sebek, azok sok helyütt begyógyultak. Mert sok nemzet győztesen hagyta el a csatateret, voltak nemzetek, amelyek önálló állami léthez jutottak általa, míg a magyarság számára végérvényesen eltűnt az a birodalom, amely minden országrész magyarságának addig fedelet adott. Trianon ezért a 2004-es uniós csatlakozásunkig be nem gyógyuló seb, s a teljes sebgyógyulás akkor következik majd be, ha szomszédjaink nem félnek társnemzetet látni az ő magyar ajkú kisebbségeikben sem.

Tisza István és a magyar politikai elit java tudta, hogy a magyarság ebből a háborúból jól nem kerülhet ki. Mert győzelem esetén szükségszerűen még nagyobb számú idegen ajkúval kell bajlódnia, bukás esetén pedig szétesik, megszűnik a birodalom.

Ez a magyarázata annak, hogy a magyar kormányfő először ellenezte a háborút. Egy héttel később azért csatlakozik az ultima rációt akaró többséghez, mert tudomásul veszi annak elkerülhetetlenségét. Az elkerülhetetlenség részben az Osztrák-Magyar Monarchia szerkezetéből, részben a Monarchiának a Német Birodalomtól már akkoron alárendelődő helyzetéből származott. Tisza István tudta, hogy a magyar nemzetnek szüksége van az Ausztriával való házasságra. E nélkül képtelen előnyös pozícióját fenntartani.

Ezt fejezi ki írásom címe is, amely utal a magyar nemzeti érdek érvényesítésének vaskos korlátaira. 1914 nyarán is nemzeti érdek követelte a dualista szerkezet fenntartását, ugyanakkor azzal, hogy Tisza István ellenjegyezte a Szerbiának küldött uralkodói ultimátumot, tudomásul vette a nemzeti érdekérvényesítés vaskos korlátait.

Eddig már többször a nélkül írtam nemzeti érdekről, hogy magának a *nemzetinek* a meghatározását adtam volna. Nos, a nemzeti, mint maga a nemzet természetesen történeti kategória. Tehát annak tartalma – bármennyire is delejezze sikerrel a mindenkori politika ennek az ellenkezőjét – koronként változott, változik. A politikának, a politika által inspirált ideológiának, propagandának igen nagy a szerepe abban, hogy – amint azt nevezetes munkájában Benedikt Anderson megfogalmazta – a nemzet jelentős mértékben valójában nem létező, hanem csupán elképzelt közösség. 1914 nyarán minden bizonnyal messze többen lelkesedtek a háborúért, s szajkózták az ismert strófát, hogy *Megállj, megállj kutya Szerbia, nem lesz a tied Bosznia-Hercegovina*, mint akik társadalmi státuszuk és pozíciójuk alapján a magyar nemzethez tartoztak.

Mivel a magyar nemzet annak idején immáron közel fél évszázada társnemzeti pozíciót élvezett a Habsburgok birodalmában, ezért a Szent István-i birodalom nem kevés más ajkú állampolgára is magyarnak érezte, sőt annak is vallotta magát. E tény valóságosságát az 1910. évi népszámlálás adatsorai is tanúsítják.

Ha a nem magyar ajkúnak volt választójoga, volt állami költségvetésből finanszírozott állása, vagy rendelkezett olyan vagyonnal, vállalkozással, amely révén munka nélküli jövedelmet húzhatott, tehát másoknak – korabeli kifejezéssel élve – kenyeret adva, törvény garantálta lehetőségével élve a munkaerő áránál kevesebb adott, akkor ő nem csupán elképzelte, hogy tagja a magyar nemzetnek, hanem tényleges tagsággal is rendelkezett.

Azután majd, amikor az impériumváltás nyomán 1920-ban, és még inkább az 1930-ban megtartott népszámlálások nyomán erőteljesen megcsappant az utódállamok területén maradt, csekély számban oda költözött, magukat magyar nemzetiségűeknek mondott állampolgárok száma, akkor valójában (minden sirámmal szemben) döntően nem a disszimiláció, hanem „csupán” az új hatalomhoz történt igazodás ténye mutatkozott meg.

A magukat az elképzelt magyar nemzethez tartozók igen széles tábora, s a nemzetiségi szervezetek jóval kisebb köre közötti kettőség számos tényben megmutatkozott, s ma is megmutatkozik. Bizonyosan csak elképzelték a magyar nemzethez tartozást azok, akik a hazától jogot szinte semmit sem kaptak, miközben bőven terhelték őket olyan köteleességek, amelyek megszegését durva megtorlás kockáztatása nélkül aligha tehették. Témánkban első helyen a hadkötelezettség megszegése említendő. Mivel az állam hazánkban a sorkatonai szolgálat alól a férfi lakosságot csak 2004 novemberében óta mentesíti, ezért nincs okunk különösebben csodálkoznunk az alábbi anomálián.

A magántulajdon szentségének alapzatán működött 1918. évi polgári demokratikus forradalom természetesen a szó szerint vérrel-vassal védte a megszerzett tulajdont. Ezt a kötelességét azért sem tehette szelíd erőszakkal, hiszen százezrével özönlöttek vissza a frontról azok a tulajdon nélküliek, akik hónapokon, eseteként éveken keresztül csak az éhezést és fázást, csupasz életük védelmét tulajdonolták. Ha valamit a lövészárkokban megtanultak, akkor az legfőként az volt, hogy életben maradásuknak feltétele: előbb szúrj vagy lőj, mielőtt az ellenség szúr vagy tüzel.

Szenvedésükért, helytállásukért a hazától ugyan különféle kitüntető érdemet bőven kaptak, ám az éhezés kínjától, a fázás dermedelmétől ezek a fénylő fémlapocskák csak nem akarták őket megszabadítani. Nem a haza védelme, hanem a bosszúszomj tüzelte őket. A békekötés majdan őket területhez juttató hűvös paragrafusaira nem váró, mohón a magyar államot szétszaggatni akaró szomszédoktól ezek a katonák a szülőföldet ugyan védték volna, s helyenként védték is, ám a hazát dehogyan akarták már megvédeni.

A polgári demokratikus állam fegyveres ereje pedig november első két hetében sok száz élet kioltásával fékezte meg az elszabadult indulatokat. Helytörténeti kutatások garmadája tisztázná csak az államhatalom pusztításának pontos számát. A Horthy-korszakban ezzel nem bíbelődtek, hiszen mindennek fényében a nemzetiségi szervezetek hálája járt volna Károlyi Mihály államának. Az akkori hatalom – modernizált formában – Tisza István Magyarországot építette újjá, s ebből logikusan –

ám messze nem elkerülhetetlenül – azt következett, hogy hála helyett mérhetetlen történetienül a polgári forradalmat tették meg a birodalom elvesztése bűnbakjának.

Negyedszázadon át oly sikerrel sulykolták a társadalom pórusaiba ezt a valótlan-ságot, hogy – miután 1990-ben „helyrezökkent” az idő –, ha nem is ment könnyedén, ám 2012-ben végre sikerült a nagy tett. Ha nem is fényes nappal, de lényegében egy nemzet közönye mellett vihette el a hatalom méltó helyéről Károlyi Mihály szobrát. S hogy a csúfság mennél könnyebben lenyelhető legyen – hiszen hazánk polgári demokratikus berendezkedésű ország, tehát objektíve 1918 forradalmának örököse – nem raktárba, nem is szoborparkba, hanem egy vidéki városba deportálták az első polgári demokratikus köztársaság államfőjének bronzba öntött rezignált alakját.

A történetnek ezzel még nincs vége. Hiszen a szobor elvitele semmit sem enyhített azon a nagy ívű számháborún, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság vagy az utána berendezkedő ellenforradalom véres számlája-e a nagyobb. Nota bene (a léptenyomon olvasható, hallható valótlan-ságokkal szemben) az előbbi áldozataink a száma a négyszázat sem éri el. Az utóbbié ugyan ezernél is több, de nem ötezer.

Tehát első helyen a négy esztendő háború szenvedésözönére kellene figyelni. És ennek keretében egyszer már illő lenne rendszeres kutatással lajstromba venni azokat, akiknek életét az államhatalom oltotta ki. Akiknek a száma bizonyosan bőven felülmúlja 1918/1919 forradalmainak, majd az utánuk berendezkedő ellenforradalom megtorló akciói áldozatainak a számát. Mert vagy eleve megtagadták a katonai szolgálatot, vagy később csak a szabadságról nem mentek vissza a vágóhídra, vagy onnan megszökve *zöld káderként* bujdosolva jutottak óvatlanul az állami jogszolgáltatás kezére.

Természetesen eszünk ágában sincs ezt bármiféle történelemszemlélet hívein számon kérni. Mi csupán arról beszélünk, hogy mi lenne a demokratikus értéktételezésű történelemszemléletnek jegyében a teendő.

*

Darvas József több kiadást megélt, az 1945 utáni évtizedekben széles körben ismert *Város az ingoványon* c. könyvében így ír: a „boldog évek Budapestje” – amelyen ő a dualizmusban fenn éltek világát érti – „csak akkor rémült meg egy pillanatra, amikor a századforduló utáni években egyszerre előbújt a föld alól a ’másik Budapest’, a gyárak, külvárosok kormos népe, és ő is jogot, jogot követelt. No, de se baj! Összefogott megint a ’nemzeti’ feudalizmus és a ’nemzetközi’ kapitalizmus., s ebben a hazafias koalíció a parasztság országhódító szándéka után visszaverte a ’hazafiatlan bitangok’ rohamát is. Hogyan? A vidéki recept ott is jónak bizonyult: belélovetni a tüntető tömegekbe. Csak akkor az egyszer nem lövettek, s nem is kardlapoztak, amikor 1914 júliusában a háborút éltetve vonult fel a pesti utcákon a polgári csőcselék...”¹

Darvas József szemmel láthatólag annak – a manapság nem kimondottan előtérben álló – történelemszemléletnek az álláspontján fogalmaz, amely a társadalom vertikális

¹ Darvas József: *Város az ingoványon*. Magvető Kiadó, Budapest, 1955. 18–19.

megosztottságát hangsúlyozza, tartja elsődlegesnek. Azt is mondhatjuk, hogy kizárólagosnak. E nézőpontja sem teszi lehetővé, hogy lássa, elismerje az akkori hazai főszereplő, Tisza István nagyságát.

Vajon miként látta Darvas József azt az 1914. évi helyzetet, amelyben Magyarország kényszerűen belépett az első világháborúba?

„A feudális vezető szerep védelme, a feudalizmus összeszövődése a háborút pénzelő kapitalizmussal s a 'Magyar Birodalom' hamis illúziója: ezek voltak azok az okok, amelyek vastörvényszerűséggel kényszerítették Magyarországot, hogy a Habsburg-monarchia részeként s a vad porosz imperializmust, a nagyfrigyesi örökséget képviselő Németország oldalán belépjen a magyar nép érdekeitől teljesen idegen háborúba. Szóval mindaz, amin felépült az 1867-es Magyarország.”²

Darvas számos ponton szembemegy a múlt valóságával, ám azt pontosan látja, hogy az 1867-es Magyarország lépett háborúba, s – jóllehet a belpolitikai tényezőket valótlánul helyezi a külpolitikai okok elé – a lépés vastörvényszerűségét is helyesen hangsúlyozza. Témánk szempontjából annak a kijelentésnek van súlya, mely szerint ez a háború „a magyar nép érdekeitől teljesen idegen” lett volna. Nos, a kommunista szemléletű népi íróknak természetesen igaza van, hogy a korabeli népnek semmilyen politikai kérdésbe, s így természetesen hadba lépés eldöntésébe sem volt semmiféle beleszólása. Az sem kétséges, hogy e háború kirobbantásához sem fűződött a népnek semmiféle érdeke. Hiszen az számára kizárólag csak vért és szenvedést hozott.

Bár manapság többen megkérdőjelezzik a nagy háború elkerülhetetlenségét, magam (mint fentebb már jeleztem) kitartok a hagyományos nézet mellett. Tehát a szerb diák pisztolylövése a trónörökös pár életének kioltásával löporos hordót robbantott. Ezért erősen korrigálandó Darvas József állítása. Tehát a háború kirobbantása ugyan valóban nem állt a nép érdekében, ám annál inkább érdekében állt, hogy abból ne vesztesen kerüljünk ki. A soknemzetiségű Szent István-i birodalomban első helyen a *magyar* népnek volt érdeke a bukás elkerülése. Hiszen a bukás nyomán közismerten minden harmadik magyar kisebbségi sorsba került. És e kisebbségi sors bizony – az országokéi különbségeket nem feledve – mostohább lett, mint amit az elbukott birodalom nem magyar ajkú állampolgárai annak idején megéltek.

A győzedelmes nemzetekhez a más ajkúaknak sem mindegyike, s ha igen, akkor sem egyformán tartozik majd. A pittsburgi ígéret a szlovákoknak maradt beteljesületlen álm, a korfui nyilatkozatban megígért föderalizmus a délszlávok egén bizonyult csalfa délibábnak. A centralizmusban is testet öltött nacionalista önzés a szerbek mellett sem a cseheknek, sem a románoknak nem hozott tartós nemzeti felemelkedést. Mert a munka, a tőke és az áru szabad áramlásának megszűnése, legalábbis töredezetté válása következtében a Monarchia szétdarabolása még a valóban győztesek sorsát is valami módon kedvezőtlenül érintette. A sok bajjal küszködő kisantant államok ugyan sikerrel kapaszkodtak egymásba az irredenta vágyánál messze erőtlenebb magyar nacionalizmussal szemben, ám a nácizmussal átítatódó, 1933 után csak 1945-re (és minő szenvedésözönnel) megfékezett német nacionalizmussal szemben csupán a dőrének bizonyuló különalkuk kötésében merültek el.

² Uo. 19.

*

Darvas József azon fogalmazását is korrigálnunk kell, mely szerint „1914 júliusában a háborút éltetve ... a pesti utcákon a polgári csőcselék” vonult volna fel. Jól tudjuk, 1914 júliusában a pesti utcákon az akkori nemzet éltette a háborút. Mint ahogy más hatalmak fővárosaiban is nemzeti erők éltették a háborút. A nemzeti erők sorai pedig messze nem csupán a fenn élők foglalták magukba. Történelmi, történeti közhely, hogy a háború kirobbanásának pillanata a korabeli szociáldemokrácia előző évtizedekre visszanyúló háborúellenes erőfeszítéseit, retorikáját roppantja össze, teszi füstté. A parlamentekben megszavazzák a hadihiteleket, tömegeik akkor nem a forradalmat, hanem a háborút éltetik. (Ezek a tömegek országoként változó mértékben voltak akkoron nemzetét szervezettek. Nálunk – ismételjük – legfeljebb csak elképzelhették a nemzethez tartozásukat, hiszen a lakosság törpe kisebbségének volt választójoga.)

Darvas József látomása szerint Budapest, s az egész magyar kapitalizmus ingoványra épült. Ennek a képnek 1945-ben óriási hitelt adott gyönyörű fővárosunk földi infernója, amely eltéphetetlenül fonódott össze a nyilas keretlegények előző hónapokban és akkor is folytatódó tobzódásával. Azzal a világgal, amelynek elmúltában is jelenben élő valóságát az arra haladó jobb érzésűeket, a múlt valóságában tájékozottakat deprimáló Duna-parti cipők jelképezik.

Darvas József könyvét első ízben a *Szikra*, Magyar Kommunista Párt kiadója jelentette meg, hiszen kapóra jött annak az akkoron még igen szerény társadalmi támogatottságú erőnek, hogy ezt a gyenge pozícióját ne csupán a Vörös Hadsereg győzedelme sokszorozza meg. Hiszen ez a történelemszemlélet igencsak belesimult a kommunisták világlátásába.

A szocialista Darvas József kommunistává vált, amely tény nem csupán a korabeli helyzet, hanem az a napjainkra mélyen elfeledett tény is természetessé tette, hogy a 19. században bizony a kommunista a szocialistának volt a szinonimája. Darvas József azonban egyben a magyarországi *népi írók* táborának volt fontos szereplője. Annak a tábornak, amelynek a sokszínűségét könyvek szokták bemutatni, ám amelynek mindeközben nagy hiba lenne a két alapvető jellemzőjét szem előtt téveszteni. Az egyik az, hogy 1918-1919 forradalmainak bukása után – szellemi apjukkal, *Szabó Dezső*vel kezdődően – ők tették a legtöbbet az alapjában népellenes Horthy-Magyarország szellemi aláaknázására. A másik pedig az, amit a velük oly ádázán szemben álló urbánusok – élükön az egyébként szintén kitűnő Ignótus Pállal – képtelenek voltak megérteni. Nevezetesen az, hogy jóllehet ez a tábor a kommunista Veres Pétertől, Darvas Józseftől a nyilassá váló Erdélyi Józsefig, Sértő Kálmánig terjedt, ám mindig volt erejük és készségük egymás kezének megfogására. Az pedig már végképp mostani írásunk témája, ám a hazai történelem másik, később szintén tragédiába torkolló alapténye, hogy az egyébként briliáns elméjű *Révai József* a hatalomra készülve, majd annak birtokában mindent megtesz ennek a láncnak a szétszakítására.

*

Nevezetes levelével 1867-ben Kossuth Lajos azért óvta Deák Ferencet a kiegyezéstől, mert azzal – rettegése szerint – nemzetünket egy hullához láncolja. Történetírásunk fő vonulata számos alkalommal rámutatott arra, hogy a kiegyezés tényéből merőben történetietlen az 1918-as bukást levezetni. Ám az óra akkor valóban nagyot ütött, amikor 1918. október 17-én a Képviselőházban Tisza István beismerte, hogy ezt a háborút elvesztettük. Akkor ennek a beismerésnek megrendítő ereje volt. Ám a megrendültség nem tartott sokáig, s a tanulságok levonása – erre is utaltunk már – sok helyütt máig nem történt meg.

A tanulságot leginkább Tisza István vonta le, amikor – minden figyelmeztetés ellenére – nem tért ki a messze nem a győzedelmeskedő új rend által szított, hanem a végtelen sok szenvedésben fogant, rá törő bosszúszomj elől. Ismerjük utolsó szavait, mely szerint így kellett történnie.

A történetek után – mondja a historikus – valóban így kellett történnie. Ám sok mindennek bizonyosan nem így kellett történnie. Komoly történész természetesen nem csónakázik a délibábok csalfa tengerén, ám a predesztináció tanításával szemben csendes nyugalommal szedi csokorba az elmulasztott lehetőségeket.

Terjedelmi okokból e csokorból most csupán egy (ám vélhetőleg tán a legfontosabb) kérdéskört hozzuk szóba.

*

Volt lehetőség nem mindent egy lapra feltenni. Ezzel természetesen nem azt mondjuk, hogy a magyar miniszterelnök akkor elkerülhette volna a Szerbiának küldött uralkodói ultimátum ellenjegyzését. „Csupán” arról beszélünk, hogy hiba volt a diplomácia ősi tanításának, a két vasat tűzben tartásának esztendőkön át történt teljes mellőzése. A kormánypolitika hivatalos németbarát vonalának fedezékében vajon milyen *objektív* akadálya volt annak, hogy a kormányfő titkos támogatásban részesítse mágnástársának, Károlyi Mihálynak antantbarát politikáját? Ha bizonyára nem alaptalan párhuzamként arra utalunk, hogy bő két évtizeddel később, jóval nehezebb helyzetben a nálánál jóval gyengébb idegzetű és fizikumú, ám messzebbre pillantó Teleki Pálnak volt ereje és szervező képessége a Miniszterelnökségen belül osztályt működtetni az ország elbarnulásának fékezésére, akkor Tisza István bizonyosan joggal marasztalható el mérlegelést nem ismerő konokságáért. Jól ismert, hogy a Monarchia – és vele a Szent István-i Magyarország széttörése – mellett az antant hatalmak csak 1918 nyarán teszik le az obulust.

Volt idő tehát felkészülni a végzetre. Volt idő hagyni, titokban támogatni egy másik garnitúrát. Természetesen történetietlen a csehek, a románok, a szerbek párizsi, londoni, római erejével vetekedő magyar érdekérvényesítés elmaradását Tisza István Magyarországon számon kérni. Ám az ellenkező véglet kialakulásának a felelőssége bizonyosan joggal felvethető. Hiszen amikor 1918 őszen az Osztrák-Magyar Monarchia

romjain Budapesten is hozzáfognak az önálló állami lét megteremtéséhez, akkor Párizsban a csehek, románok és szerbek érdekérvényesítő lehetőségével szemben mi teljesen eszköztelenek voltunk.

A győztes nagyhatalmak ugyan közismerten úgy döntöttek, hogy az új európai rendet a legyőzöttekkel való viták nélkül alakítják ki. Ám a színpad mögött – a történetírás eredményei révén jól ismert – az eszmecserék parázs összecsapásokban bővelkedtek. Az ilyen helyzet pedig valamiféle érdekérvényesítésre mindig nyújt lehetőséget. Ezzel szemben mi oly eszköztelenek voltunk, hogy – például – 1918 novemberében a derék Stephen Pichon külügyminiszter azzal delejezhette miniszterelnökét, George Clemenceau-t, hogy Károlyi Mihály vezetésével csak egy „állítólagos magyar állam” létezik. Így azután hiába ért el Károlyi Mihály Belgrádban a nevezetes katonai konvenció aláírásával diplomáciai sikert, azt Párizs nem volt hajlandó tudásul venni, hanem csak helyi erők megállapodásaként értelmezte.

*

A nemzeti érdek érvényesítésének legvaskosabb korlátja annak idején a (máskülönben nagyon is üdvös) kétközpontú birodalmiságban, s annak a Berlinhez kötődésében rejlett. Egyszer már szakítani kell azzal az átkos hagyománnyal, amelyben a valós külpolitikai okok számbavétele helyett a belpolitikai ellenfélben találtatik meg a bűnbak.

A háború elvesztése szükségszerűen tette a Szent István-i birodalmat sírba. Ám a trianoni sors lehetett volna némileg enyhébb. Abban, hogy nem így történt, felelősség terheli a polgári demokratikus forradalom államát is. Ám a fő felelősség Tisza István Magyarországáé, s az azt 1919 augusztusától folytató hatalomé.

Lehet ezt elvitatni, lehet ebben világnézeti elfogultságot látni. Ám a tükörbe egyszer bele kell nézni.